

Οι παραδοσιακοί χοροί και η μουσική στα χωριά Τρεις Ελιές και Καμινάρια της νότιας Μαραθάσας της επαρχίας Λεμεσού

Κωνσταντίνος Πρωτοπαπάς, Έλενα Πρωτοπαπά
Μαρία Ήρωα, Όλγα Χριστοφή

Περίληψη

Σκοπός: Σκοπός της παρούσας εργασίας ήταν η καταγραφή των παραδοσιακών χορών, της μουσικής και των τραγουδιών στα χωριά Τρεις Ελιές και Καμινάρια της επαρχίας Λεμεσού, από το 1930 και μετά, σε γάμους, συνάξεις σε καφενεία και πανηγύρια της περιοχής. **Μέθοδος:** Μέσω της καταγραφής αυτής έγινε προσέγγιση ατόμων που ζουν μόλιμα στα πιο πάνω χωριά ή κατάγονται από αυτά αλλά διατηρούν άρρηκτη σχέση με το χωριό. Στην καταγραφή συμμετείχαν άτομα άνω των 60 χρόνων, άνδρες και γυναίκες. Πραγματοποιήθηκαν δύο ομαδικές επιτόπιες συνεντεύξεις. **Αποτελέσματα:** Αντλήθηκαν πληροφορίες γύρω από τον χορό και το τραγούδι στις διάφορες κοινωνικές συγκεντρώσεις και τον γάμο. Οι κάτοικοι των χωριών χόρευαν σε διάφορες περιστάσεις και στα «τραπέζια» του γάμου. Χόρευαν επίσης στο πανηγύρι του Αγίου Ερμούλαου στα Καμινάρια, ενώ στο πανηγύρι του Κύκκου και του Ομόδου μαζεύονταν ποιητάρηδες και χορευτάδες από όλη την Κύπρο. Στα Καμινάρια οργάνωναν διασκεδάσεις στους καφενέδες και κατά το Πάσχα, ενώ στις Τρεις Ελιές οργάνωναν περιστασιακές διασκεδάσεις. Πάντοτε χόρευαν χωριστά οι άντρες από τις γυναίκες και πάντα μόνο ένα ζευγάρι, με κυρίαρχο στοιχείο τον αυτοσχεδιασμό. Χόρευαν τους αντρικούς και γυναικίους *καρτσιλαμάδες* και *συρτό*. Οι άντρες χόρευαν, επίσης, *ζειμπέκικο*, *καροτσέρη*, *μάντρα* και χορούς δεξιοτεχνίας, όπως το *μαχαίρι* και η *τατσιά*. Οι γυναίκες

χόρευαν ακόμα *καλαματιανό*, *πόρκα* και *ταγκό*. Μόνο στον χορό του αντρογύνου χόρευε ο γαμπρός με τη νύφη. Τα μουσικά όργανα είναι το *βιολί* και το *λαούτο* καθώς και το *πιθκιαύλι* ως όργανο κυρίως των βοσκών. Στις Σήκωσες έχουμε τις *σούσες* με συμμετοχή μόνον των γυναικών. **Συμπεράσματα:** Σήμερα, παρά την έλλειψη κοινωνικών εκδηλώσεων (παραδοσιακοί γάμοι, πανηγύρια κ.λπ.), οι κάτοικοι των χωριών αυτών διατηρούν αμείωτο το μεράκι και την επιθυμία τους για χορό, τραγούδι και μουσική του τόπου τους.

Λέξεις κλειδιά: Τρεις Ελιές, Καμινάρια, τοπικοί παραδοσιακοί χοροί, τραγούδια, μουσική, επιτόπια καταγραφή, συνέντευξη, γάμος.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Τα χωριά Τρεις Ελιές και Καμινάρια

Τα χωριά Τρεις Ελιές και Καμινάρια βρίσκονται στο βορειοδυτικό άκρο της ορεινής Λεμεσού. Τα χωριά αυτά μαζί με την Λεμίθου, Παλιόμυλο, Άγιο Δημήτριο και Πρόδρομο απαρτίζουν την Νότια Μαραθάσα. Διοικητικά τα δυο χωριά ανήκουν στην Λεμεσό και εκκλησιαστικά στην Πάφο.

Οι **Τρεις Ελιές** είναι κτισμένες σε υψόμετρο 1000 περίπου μέτρων από την επιφάνεια της θάλασσας. Από τεκμήρια της πολιτιστικής κληρονομιάς φαίνεται ότι η ύπαρξη του χωριού είναι πάνω από 500 χρόνια, με αυξομειώσεις στον πληθυσμό διαχρονικά. Σήμερα οι κάτοικοι είναι περίπου 25 άτομα. Το χωριό έχει πλούσια βλάστηση με πεύκα, δρύες, βελανιδιές, κουμαριές, πλατάνια, κέδρα κ.ά. Καλλιεργούνται αμπέλια, μηλιές, κερασιές, αχλαδιές και δαμασκηγιές. Η παράδοση λέει ότι εκεί έζησε και μαρτύρησε ο Άγιος Χαράλαμπος κατά τον 2^ο αιώνα μ.Χ. Από τις σημαντικότερες προσωπικότητες του χωριού είναι ο αρχιεπίσκοπος Κύπρου Χρύσανθος (1767-1810), το πατρικό σπίτι του οποίου διατηρείται ακόμα σήμερα, ο εθνομάρτυρας Χρύσανθος Β' (1805-1821) και οι επίσκοποι Κιτίου Μελέτιος και Χρύσανθος. Οι εκκλησίες του χωριού είναι αφιερωμένες στην Παναγία τη Χρυσοσώτηρα και στον Αρχάγγελο Μιχαήλ. Στα αξιοθέατα του χωριού ξεχωρίζουν τα ενετικά γεφύρια.

Τα **Καμινάρια** είναι κτισμένα σε υψόμετρο 780 μέτρων. Το όνομα τους οφείλεται στα πολλά καμίνια που υπήρχαν κάποτε εκεί για την επεξεργασία της ρητίνης. Η ίδρυση του χωριού ανάγεται στην εποχή της Φραγκοκρατίας. Παλαιότερα οι κάτοικοι ασχολούνταν με την εξαγωγή ρητίνης, τη γεωργία και κτηνοτροφία. Από τα γεωργικά προϊόντα ξεχώριζαν οι περίφημες μαραθεύτικες πατάτες και τα φασόλια. Τα αμπέλια έβγαζαν κρασί και ζιβανία και άλλα προϊόντα, όπως σταφίδα, σουτζούκο, κιοφτέρια και παλουζέ. Τα οπωροφόρα δένδρα είναι μηλιές, κερασιές, δαμασκηνιές, αχλαδιές κ.ά. Από τα κτηνοτροφικά προϊόντα ξεχωρίζουν το χαλλούμι, η αναρή και ο τραχανάς. Τα καπνιστά χοιρινά είναι η λούντζα, το χοιρομέρι, το λαρδί και τα λουκάνικα. Παλαιότερα οι κάτοικοι κατασκεύαζαν υφαντά, και ασχολούνταν με την καλαθοπλεκτική, την αγγειοπλαστική και τη σηροτροφία. Στην περιοχή υπάρχουν τέσσερις εκκλησίες αφιερωμένες στον Άγιο Γεώργιο, τον Άγιο Ερμόλαο, την Παναγία και τον Άγιο Βασίλειο. Το πρώτο σχολείο του χωριού ιδρύθηκε το 1882.¹ Με τα χρόνια η ζωή στα χωριά γινόταν ολοένα και πιο δύσκολη με αποτέλεσμα οι κάτοικοι να μεταναστεύσουν στις πόλεις.

Σκοπός της εργασίας και ερευνητικά ερωτήματα

Ο σκοπός της παρούσας εργασίας ήταν η καταγραφή των κυπριακών χορών, της μουσικής και των τραγουδιών στα χωριά Τρεις Ελιές και Καμινάρια της επαρχίας Λεμεσού. Η καταγραφή της μουσικοχορευτικής παράδοσης αφορά στην περίοδο από το 1930, περίπου, μέχρι σήμερα, όπως εκδηλωνόταν στον κύκλο της ζωής. Για τον σκοπό της έρευνας τέθηκαν τα εξής γενικά ερευνητικά ερωτήματα: α) Ποια ήταν τα είδη των κυπριακών χορών; β) Ποιοι χόρευαν (άνδρες, γυναίκες) και πώς χόρευαν; γ) Πού και πότε χόρευαν; δ) Πώς έμαθαν να χορεύουν και ε) Ποια είναι η μουσική και τα τραγούδια. Τα ερευνητικά αυτά ερωτήματα αποτέλεσαν τον βασικό κορμό για τη σύνταξη του ερωτηματολογίου (βλ. Μέθοδος). Επίσης, σύμφωνα με τη βιβλιογραφία (Πρωτοπαπά, 2005), ο γάμος παρουσιάζει έναν ιδιαίτερο τελετουργικό χαρακτήρα και συγκεντρώνει πολλά έθιμα, μουσική και χορό, γι αυτό θεωρήθηκε χρήσιμο να γίνει ιδιαίτερη αναφορά.

¹ Τα στοιχεία για τα χωριά είναι από το διαδίκτυο (4-11-2016).

Η επιλογή της περιοχής έρευνας οφείλεται στο γεγονός ότι οι παλαιότερες καταγραφές που έγιναν από τον Λαογραφικό Όμιλο Λεμεσού, στον οποίο η ερευνητική μας ομάδα δραστηριοποιείται, περιορίζονται σε χωριά της πεδινής και ημιορεινής Λεμεσού, ενώ η περιοχή της νότιας Μαραθάσας που μελετάμε είναι ορεινή περιοχή. Επιπρόσθετα, μέσα από την δισκογραφία της έκδοσης του Πελοποννησιακού Λαογραφικού Ιδρύματος «Κύπρος - Δημοτική Μουσική» (1988), τα χωριά αυτά παρουσιάζουν πλούσια μουσική παράδοση.

Η σπουδαιότητα της διεξαγωγής έρευνας για καταγραφή παραδοσιακών χορών, μουσικής και τραγουδιών από τα βιώματα και τις αναμνήσεις των ηλικιωμένων ατόμων είναι επιτακτική, αφού σήμερα οι περιστάσεις στις οποίες εκδηλώνονταν έχουν εκλείψει.

Βιβλιογραφικές πηγές

Η έκδοση του Πελοποννησιακού Λαογραφικού Ιδρύματος «Κύπρος - Δημοτική μουσική» (1988) αποτελεί σημαντική βιβλιογραφική πηγή και περιλαμβάνει εμπειριστατωμένη έρευνα, η οποία πραγματοποιήθηκε από το 1978 έως το 1985 σε 72 χωριά της ελεύθερης Κύπρου.

Σύμφωνα με τον Ιακωβίδη (1988), αλλά και την προσωπική μας χορευτική εμπειρία, οι χοροί της Κύπρου διακρίνονται σε αντρικούς και γυναικίους που χορεύονται είτε σε ζευγάρια είτε ατομικά. Στους χορούς που χορεύονται σε ζευγάρια διακρίνουμε τους *καρτσιλαμάδες* και τον *συρτό*. Οι αντρικοί καρτσιλαμάδες έχουν τις ονομασίες *πρώτος, δεύτερος, τρίτος, τέταρτος* και *πέμπτος* ή *μπάλος* και οι γυναικίοι *πρώτος, δεύτερος, τρίτος* και *τέταρτος*. Αντρικοί χοροί είναι επίσης ο *ζεϊπέκκικος*, ο *καροτσέρης*, η *μάντρα* και οι χοροί ατομικής δεξιοτεχνίας με διάφορα αντικείμενα, όπως το *δρεπάνι*, το *μασαίρι*, η *τατσιά* κ.ά. από τα οποία παίρνουν και το όνομα οι αντίστοιχοι χοροί. Οι αντρικοί χοροί έχουν ως κύριο χαρακτηριστικό τον αυτοσχεδιασμό. Ως κίνηση «τελετουργικού χαρακτήρα» θεωρείται το «τσάκρυσμα» των δακτύλων για ηχηρό άκουσμα με το οποίο ξεκινούν οι άνδρες τον χορό, παίρνοντας σκόνη με τα δάκτυλά τους από τα τακούνια της μπότας και των παπουτσιών ή από το έδαφος. Οι γυναίκες, εκτός από τους καρτσιλαμάδες, χόρευαν *συρτό, μπάλο* και *καλαματιανό* καθώς και άλλους ευρωπαϊκούς χορούς, όπως *πόρκα, βαλς, ταγκό*. Η μοναδική περίπτωση που

χόρευαν άνδρας και γυναίκα μαζί ήταν στον χορό του αντρούνου κατά τον γάμο του ζευγαριού (Ιακωβίδης, 1988, σ. 22-29).

Στην ίδια έρευνα γίνεται εκτενής αναφορά από τον μουσικολόγο Φοίβο Ανωγειανάκη στα παραδοσιακά μουσικά όργανα που χρησιμοποιούνταν στην Κύπρο σε διάφορες περιστάσεις (γάμοι, πανηγύρια και διάφορα γλέντια) με βασικό όργανο το βιολί και ως συνοδευτικό το λαγούτο (Ανωγειανάκης, 1988, σ. 14-21).

Στα χωριά Τρεις Ελιές και Καμινάρια έχει γίνει ηχογράφιση της παραδοσιακής μουσικής από το Πελοποννησιακό Λαογραφικό Ίδρυμα στη διάρκεια της προαναφερθείσας καταγραφής (1978-1985). Η παρούσα καταγραφή γίνεται τριάντα χρόνια αργότερα, η οποία, εκτός από τη μουσική, περιλαμβάνει, κυρίως, και τους χορούς του τόπου.

Ιδιαίτερα χρήσιμες είναι επίσης οι πληροφορίες που παίρνουμε για τους κυπριακούς χορούς στον γάμο, που ήταν το σημαντικότερο γεγονός εκδήλωσης του χορού ως έκφρασης, αλλά και όπου ο χορός παρουσίαζε έναν τελετουργικό χαρακτήρα (βλ. Πρακτικά του Δ' Συμποσίου Κυπριακής Λαογραφίας, Λαογραφικός Όμιλος Λεμεσού, ανακοίνωση «Χοροί και δρώμενα στον κυπριακό γάμο» - Πρωτοπαπά, 2008, σ. 89-120).

ΜΕΘΟΔΟΣ

Πληροφορητές

Για τον σκοπό της παρούσας μελέτης καταγράφηκαν πληροφορίες από 12 άτομα ηλικίας από 60 έως 90 χρόνων, που ζουν μόνιμα στα χωριά αυτά ή διατηρούν άρρηκτους δεσμούς με αυτά. Είναι τρεις (3) άνδρες και τέσσερις (4) γυναίκες από το χωριό Τρεις Ελιές και δυο (2) άνδρες και τρεις (3) γυναίκες από το χωριό Καμινάρια (βλ. Πίνακα πληροφορητών στο Παράρτημα Β).

Για τον εντοπισμό των πληροφορητών πραγματοποιήσαμε αρχικά μέσω της φίλης μας Έλλης Γιάγκου επίσκεψη στις Τρεις Ελιές στο σπίτι της μητέρας της Ερατώς Γιάγκου, όπου έγινε η πρώτη μας γνωριμία με τον Κοινοτάρχη Ανδρέα Πετρίδη και η πρώτη μας επίσκεψη στο καφενείο της

Γαλάτειας Λουτσιά. Ο κοινοτάρχης μάς βοήθησε στην οργάνωση της ομαδικής συνέντευξης που πραγματοποιήθηκε στο καφενείο στις 2 Φεβρουαρίου 2013. Εκεί γνωρίσαμε και τον Κύπρο Καμιναρίδη-Παπακυπριανού, ο οποίος λειτούργησε ως σύνδεσμος για την οργάνωση της ομαδικής συνέντευξης στα Καμινάρια, η οποία έγινε στις 14 Απριλίου 2013 στο σπίτι της μητέρας του Δέσποινας Παπακυπριανού.

Τα άτομα αυτά αποτέλεσαν ένα δείγμα ευκολίας υπό την έννοια ότι κρίναμε ότι έπρεπε να χρησιμοποιηθούν, διότι γνώριζαν το θέμα που μελετάμε (Κυριαζή, 2011).

Ερωτηματολόγιο και άλλα μέσα καταγραφής

Για τους σκοπούς της έρευνας καταρτίσαμε ερωτηματολόγιο πάνω στο *τι, πού, πώς, ποιος, πότε και γιατί*, με βάση τα ερευνητικά ερωτήματα, τα οποία παραθέσαμε πιο πάνω. Το ερωτηματολόγιο χωρίστηκε σε ενότητες για διευκόλυνση της ροής της συζήτησης αλλά και για έλεγχο ότι απαντήθηκαν όλα τα ερωτήματα. Σε κάθε ενότητα γίνονται ερωτήσεις που αφορούν τον χορό, την κίνηση, τη μουσική, το τραγούδι, τον ρυθμό και τα έθιμα του γάμου.

Ένα ιδιαίτερα σημαντικό μέσο καταγραφής για τη συλλογή δεδομένων είναι η οπτικογράφηση με βιντεοκάμερα. Με αυτό τον τρόπο καταγράφεται όχι μόνο η κίνηση αλλά και το ύφος του χορού. Συμπληρωματικά χρησιμοποιήθηκε φωτογραφική μηχανή για λήψη στιγμιότυπων και εμπλουτισμού της έρευνας. Τέλος, κατά τη διάρκεια των συνεντεύξεων κρατήθηκαν σημειώσεις για κάποια σημαντικά γεγονότα και διάφορα χρήσιμα στοιχεία.

Οι καταγραφές² έγιναν με ανοικτές ημι-δομημένες συνεντεύξεις (Νόβα-Καλτσούνη, 2006), με συστηματική παρατήρηση (οπτικογράφηση) και με τη συμμετοχή μουσικών (βιολάρη και λαουτάρη). Χρησιμοποιήθηκε επίσης σημειωματάριο με *περιγραφικές σημειώσεις* (Κυριαζή, 2011).

² 1η περίπτωση: 2 Φεβρουαρίου 2013 στις Τρεις Ελιές στο καφενείο του χωριού της Γαλάτειας Λουτσιά.

2η περίπτωση: 14 Απριλίου 2013 στα Καμινάρια, στο σπίτι της Δέσποινας Παπακυπριανού.

Τρόπος προσέγγισης κατά τη διάρκεια της συνέντευξης

Για εξοικείωση με τον πληροφορητή κρίθηκε απαραίτητο να γίνεται μια εισαγωγική ενημέρωση για τον σκοπό της έρευνας και την καταγραφή των στοιχείων του πληροφορητή. Το ερωτηματολόγιο χρησιμοποιήθηκε ως οδηγός χωρίς να ακολουθείται τυφλά. Αφήναμε τον αφηγητή να οδηγεί τη συζήτηση και επανερχόμασταν με συμπληρωματικές ερωτήσεις όπου ήταν αναγκαίο.

ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ

Τα δεδομένα που προέκυψαν από τις συνεντεύξεις παρουσιάζονται όπως αυτά καταγράφηκαν. Στη συνέχεια παρουσιάζονται οι αφηγήσεις των πληροφορητών/τριών και οι αναφορές τους για το πώς έμαθαν τους χορούς, τι χόρευαν (είδη χορών) άνδρες και γυναίκες και σε ποιες περιστάσεις, το περιεχόμενο των τραγουδιών, πώς πλούμιζαν τους μουσικούς, και πώς ήταν οι χοροί στα συνηθισμένα γλέντια, στις γιορτές και στους γάμους. Οι πληροφορίες σχολιάζονται από τους συντάκτες της παρούσας εργασίας.

Πώς έμαθαν να χορεύουν;

Όλοι οι πληροφορητές μας δήλωσαν ότι είναι αυτοδίδακτοι - βιωματικοί χορευτές που έμαθαν τους χορούς βλέποντας τους μεγαλύτερους που χόρευαν στους γάμους και σε άλλες περιστάσεις.

«Βλέποντας έμαθα» (Αντρέας Πετρίδης).

«Εμείς οι μικροί εβλέπαμε τους μεγάλους ... τζαι πηγαίναμε χόρκα σε ένα άλλο δωμάτιο τζι εκάμαμεν ό,τι εκάμναν οι μεγάλοι» (Ολυμπία Πέτρου).

Ο Γιαννής Καψής μάς λέει ότι έμαθε να χορεύει μόνος του, έβλεπε τους παλιούς και τους εμμήτο. Από πέντε με οκτώ χρόνων χόρευε στους γάμους.

Το «χοροδιδασκαλείο» τους ήταν ο τόπος που έβοσκαν τα ζώα. Εκεί μαζεύονταν όλα τα παιδιά και έπαιζαν τη μουσική με το στόμα τους ή με αυτοσχέδια όργανα, δοκίμαζαν να χορέψουν αυτά που έβλεπαν από τους μεγάλους στους γάμους και έλεγαν τα πρώτα τους *τσιατιστά*.

«Όταν πηγαίναμε να βοσκήσουμε τα ζώα, τραγουδούσαμε και χορεύαμε»
(Ιφιγένεια Αντρέου).

«Όταν εβκαίναμεν να προσέχουμεν τις τσουρούδες (κατσίκες) εφαικούσαμεν τον γυρόν μας» (Χριστόφορος Ιωαννίδης).

«Την μουσικήν την έπαιζαν με το στόμα, τον τεννεκέ και το τταμπουλέκκι» (Ανδρέας Πετρίδης).

«Επήγαιναν όλοι μαζί οι μικροί και έπαιζαν, δοκίμαζαν να χορέψουν και έλεγαν τσιαττιστά» (Χριστόφορος Ιωαννίδης).

Η Ερατώ Γιάγκου λέει: *«επηαίναμεν στες τσούρες τζι ετραγουδούσαμεν τζι εχορεύκαμεν»...*

Για να βγουν να χορέψουν, όμως, στον γάμο, έπρεπε να μεγαλώσουν, *«έπρεπε να γίνουν δεκαπέντε με δεκαεφτά χρονών»*, λέει η Ερατώ Γιάγκου.

«Μεγαλώσαμε να βκούμε να χορέψουμε, που είμαστε μιτσοί δεν μας άφηναν να πάμε στο γάμο να χορέψουμε, ούτε στο καφενείο δεν εγίνετο να πάμε. Μετά τον στρατό επήραμεν θάρρος τζι εβκήκαμεν έξω στους γάμους» (Ανδρέας Πετρίδης).

Τα είδη των κυπριακών χορών (ποιοι και πώς χόρευαν;)

Οι κυπριακοί χοροί που χόρευαν οι άνθρωποι ήταν οι *καρτσιλαμάδες*, χωριστά γυναικείοι και αντρικοί. Χόρευε μόνο ένα ζευγάρι, αντικριστά ο ένας στον άλλο, με βασικό χαρακτηριστικό τον αυτοσχεδιασμό. Οι *καρτσιλαμάδες* αποτελούν μια σειρά χορών, όπως ο *πρώτος*, ο *δεύτερος* και ο *τρίτος*.

Σε όλους τους *καρτσιλαμάδες* οι χορευτές χόρευαν ο ένας απέναντι στον άλλον κάνοντας συχνή αλλαγή θέσης, με τα χέρια ανοιχτά.

«Εχορεύκαμε τους καρτσιλαμάδες από την αρχή ως τον τελευταίο»
(Ιφιγένεια Αντρέου).

«Παλιά υπήρχεν σειρά, έπρεπε να χορεύκουν δύο-δύο να τους καμαρώνουν οι άλλοι» (Γιάννης Καψής).

«Ένα ζευκάρι εχόρευκε, δεν εγίνετον ... ύστερα θα χόρευκεν άλλο ζευγάρι» (Χριστόφορος Ιωαννίδης).

«Εβκαينه ένα ζευκάρι πάντα, δεν εγίνετον να βκει άλλος» (Ανδρέας Πετρίδης).

«Η πίστα ήταν κρατημένη. Έκαμναν τζέινιοι το δικόν τους και ύστερα θα έβκαινε άλλο ζευγάρι» (Χριστόφορος Ιωαννίδης).

Χαρακτηριστικά είναι τα σταυρώματα των ποδιών και το κτύπημα του ποδιού με το χέρι. Το κτύπημα μερικές φορές συνδυαζόταν και με καθίσματα.

Χωριστά από άντρες και γυναίκες χορευόταν και ο *συρτός*. Οι άντρες χόρευαν τον *ζειμπέκικο*, τη *μάντρα* και τους χορούς δεξιοτεχνίας, το *μαχαίρι* και την *τατσιά* (κόσκινο). Μεταγενέστερα, μόνο οι γυναίκες χόρευαν *πόρκα*, *βαλς*, *ρούμπα*, *ταγκό* και *καλαματιανό* (Ιφιγένεια Αντρέου, Ολυμπία Πέτρου).

«Μόνο καμιά φορά εθώρες τον άντραν να χορέψει τη γυναίκα του (σύζυγοι). Ήταν δύσκολο να δεις να χορέψει ένας ξένος μια κοπέλα. Οι κοπέλες εχόρευαν μεταξύ τους» (Χριστόφορος Ιωαννίδης).

Αντρικοί χοροί

Οι άντρες χόρευαν πρώτοι, αφού παράγγελλαν στον βιολάρη. Χόρευαν με τη σειρά, ένα ζευγάρι μόνο τον *πρώτο*, τον *δεύτερο*, τον *τρίτο* (τον *τραγουδιστό*).

«Οι χοροί παλιά ήταν επί παραγγελία» (Ανδρέας Πετρίδης).

«Πρώτα χόρευκαν οι άντρες. Ήταν αντροκρατούμενη εποχή, όσοι έθελαν να χορέψουν εβκαίνασιν. Άμαν επαραιτούσαν τούτοι, έβκαιναν οι γυναίκες» (Χριστόφορος Ιωαννίδης).

Τα *τσιαττίσματα* ή *δίστιχα*, συνήθως ερωτικά ή επαινετικού χαρακτήρα, συμπληρώνουν τον *τρίτο αντρικό καρτσιλαμά*. Στην περιοχή μελέτης δεν αναφέρουν τον *τέταρτο* και δεν θυμούνται να τραγουδούσαν τον *μπάλο*.

«Στις περιοχές μας δεν θυμούμαι να τραγουδούσαν τον μπάλο» (Χριστόφορος Ιωαννίδης)

Στον *τρίτο* (τραγουδιστό) οι χορευτές *ετσιάτιζαν* μεταξύ τους.

«Τούτοι που χορεύκουσιν, Θεέ μου, είντα μ' αρέσαν, να ανοίξεις την καρτούλλαν μου εννά τους ήβρεις μέσα»

«Τζαι να βρεις έναν σύννεφον να ρίφκει το χαλάζι,
τζαι να τρυπά το δώμα της να βκαίνει να το σάζει»

«Τραγουδά συντροφάκι μου τζι οι θκυο να τραγουδούμε,
να πούμε για τις όμορφες, για τζείνες που αγαπούμε»

«Έσει κάτι μιτσούλικες είντα βυζιά αναγιώνουν,
που μιαν οκκάν το έναν τους, θαυμάζω πώς τα σώνουν»

«Ευκαριστώ σε φίλε μου που λέεις το τραγουδάκι
τζαι άνοιξε την καρδούλα μου σαν το γαρυφαλλάκι»

«Σήμερον μες στην εκκλησιά την ώραν του αντιδέρου,
εγίνην μια ανακατωσιά τζι επιάαν με να με δέρον»

«Σήμερα μες στην εκκλησιάν εμπήκεν μια τσιαφκίνα
τζι εξήτησεν της ο Χριστός φιλίν την ώραν που προσκύναν
τζι εσείστηκεν το ιερόν,
τζαι όσοι εβρεθούνταν παρών,
περίεργοι εμείναν»

«Έλαχεν μες στην θάλασσαν το δρώμαν της να στάζει,
έσει που τζείνον τον τζαιρόν
εγλύτζανεν τζαι το νερόν,
πίνεται τζι έν' εντάζει»

«Θεέ μου, τζαι να λείψασιν που πά' στην γην τα πούτρα,
να μείουν ασουβάτιστα των γεναικών τα μούτρα»

«Θέε μου, τούντες όμορφες να μεν τες μαραζώνεις,
τζαι χρόνια που τες άσημες να κόφκεις να πιντώνεις»

«Ο τζύρης της έν' δικαστής
λαλεί μου, ρε, εννά πιαστείς,
εγιώ εννά σε δικάσω
τζαι να σε βάλω φυλακή
τζαι να σ' αφήσω μέσα τζει,
ώσπου να την αρμάσω»

*«Τζι η μάνα της έν' μια παστή,
μια καρακάζα τζαι ψηλή
όσον τζαι κόφκει την κλωστήν
τζαι βάλλει μου κατάρες,
γιατί εγώ τζι η κόρη της εκάμναμεν πελλάρες».*

Ακολουθούσε ο *συρτός* και ο *ζεϊμπέκικος*, όπου το ζευγάρι που χόρευε προσκαλούσε και άλλους χορευτές, οι οποίοι κρατούσαν σειρά στον κύκλο και χόρευε ο πρώτος και μετά ένας-ένας μέχρι να χορέψουν όλοι (Χριστόφορος Ιωαννίδης, Ανδρέας Πετρίδης, Ιφιγένεια Αντρέου και Γιάννης Καψής).

«Είχε διάφορους συρτούς. Είχαν ονόματα, πολιτικός, αζιζιές κ.ά.»
(Μιχάλης Καψής).

Χόρευαν επίσης τον *καροτσέρη* και χορούς δεξιοτεχνίας, όπως το *μαχαίρι* και την *τατσιά* και τελείωναν με τη *μάντρα*.

Τέλος, αναφέρονται ονομαστοί χορευτές, όπως ο Αντρέας Παναούρης, άλλως Κάντας, και ο αδελφός του Γιάννης Παναούρης, άλλως Παναουριάς. Ο τελευταίος ήταν και πολύ καλός *τσιατιστής*.

Γυναικείοι χοροί

Οι γυναίκες χόρευαν τους *καρτσιλαμάδες*, τον *πρώτο*, τον *δεύτερο*, τον *τρίτο*, και ακολουθούσε ο *συρτός*.

Μέσα από την οπτικογράφιση φαίνεται ότι τον *πρώτο γυναικείο καρτσιλαμά* τον χορεύουν με τα χέρια κάτω ή με το ένα χέρι στη μέση και με το πάτημα του συρτού. Μια ιδιαιτερότητα που επισημαίνει και ο Ιακωβίδης (1988).

Οι πληροφορητές θυμούνται ότι τον *πρώτο καρτσιλαμά* οι παλιές τον χόρευαν με την φτέρνα.

«Πά' στο βκιολίν έκαμναν την φτέρναν τους», λέει η Ολυμπία Πέτρου.

Στον *δεύτερο* χόρευαν με το ένα χέρι στη μέση και το άλλο κάτω και στον *τρίτο γυναικείο καρτσιλαμά* κρατούσαν μαντίλι. Η Ολυμπία Πέτρου αναφέρει τον *τέταρτο γυναικείο καρτσιλαμά*, αλλά δεν τον χόρεψαν.

Στον *συρτό* χόρευαν πάλι μόνο ένα ζευγάρι ταυτόχρονα κρατώντας μαντίλι (Ιφιγένεια Αντρέου).

Το πλούμισμα

Ο Μιχάλης Καψής (λαουτάρης) αναφέρει ότι στους γάμους πήγαιναν επί πληρωμή και επιπρόσθετα ήταν το *πλούμισμα*. Το *πλούμισμα* είναι το φιλοδώρημα που έδιναν στους μουσικούς για να τους παίξουν. Αυτό γινόταν κυρίως στις διασκεδάσεις και πιο σπάνια στους τελετουργικούς χορούς και διαδικασίες. Το φιλοδώρημα το έβαζαν οι ίδιοι οι χορευτές ή οι συγγενείς και φίλοι του χορευτή για να τον τιμήσουν. Μπροστά από τους βιολάρηδες έβαζαν ένα πιάτο και μέσα έβαζαν το φιλοδώρημα.

«Τους βιολάρηδες είχαν έναν πιάτον μπροστά τους τζαι τζείνοι που εχορεύκασιν επλουμίζαν τον βιολάρην» (Αντρέας Πετρίδης).

«Αν έβγαινε κάποιος να χορέψει, οι φίλοι και οι συγγενείς εμπορούσαν να πλουμίσουν, άντρες, γυναίκες. Με αυτόν τον τρόπον ετιμούσαν τον χορευτήν που εχόρευκεν, μέσω του βιολάρη» (Χριστόφορος Ιωαννίδης).

Οι περιστάσεις έκφρασης του χορού

Η κυριότερη εκδήλωση έκφρασης του χορού ήταν στους γάμους. Στο χωριό Καμινάρια χόρευαν στο πανηγύρι του Αγίου Ερμόλαου και το τριήμερο μετά το Πάσχα στους καφενέδες (Γιάννης Καψής, Ανδρέας Ριρής, Χριστόφορος Ιωαννίδης).

Περιστασιακά, διασκεδάσεις γίνονταν και στους καφενέδες στις Τρεις Ελιές (Γαλάτεια Λουτσιά, Μιχάλης Καψής, Χριστόφορος Ιωαννίδης).

Ο χορός στον γάμο

Ο γάμος, όπως μας περιγράφουν οι πληροφορητές, ξεκινούσε από την Παρασκευή και ολοκληρωνόταν την Τρίτη. Κάθε βράδυ γινόταν διασκέδαση, την Παρασκευή και το Σάββατο στο σπίτι του γαμπρού και την Κυριακή, Δευτέρα, Τρίτη στο σπίτι στις νύφης (Ερατώ Γιάγκου, Ανδρέας Ριρής, Χριστόφορος Ιωαννίδης, Ανδρέας Πετρίδης).

«Ο γάμος ήταν η διασκέδασή μας», λέει ο Ανδρέας Πετρίδης και συ-

μπληρώνει: *«Εν εγίνετον να πάω σε γάμον τζαι να μεν χορέψω. Άμαν άκουα βκιολίν έτρεμα».*

Σε όλες τις διασκεδάσεις που γινόταν κατά τη διάρκεια του γάμου, εκτός από την Δευτέρα, χόρευαν πρώτα οι άντρες και ακολουθούσαν οι γυναίκες, σύμφωνα με τη σειρά που περιγράφεται πιο πάνω. Τη Δευτέρα του γάμου η διασκέδαση διακοπτόταν και χόρευε το αντρόγυνο. Ο χορός ήταν *συρτός γυναικείος*. Ακολούθως χόρευαν *καρτσιλαμάδες* οι συμπέθεροι, οι συμπεθέρες, ο γαμπρός με τον κουμπάρο και η νύφη με την κουμέρα.

Πέρα από τη διασκέδαση, τελετουργικό χαρακτήρα παρουσιάζει ο *χορός του ρεσιού* και ο *χορός του κρεβατιού*, που χορευόταν από τους κουμπάρους και τις κουμπάρες κατά τη διάρκεια της προετοιμασίας του γάμου (Γιάννης Καψής, Δέσποινα Παπακυπριανού, Μυριάνθη Γεωργίου).

Ο χορός στο πανηγύρι

Τα γνωστά πανηγύρια της περιοχής ήταν αυτό του Αγίου Ερμολάου στα Καμινάρια, το οποίο γινόταν στις 26 Ιουλίου, και τα μεγάλα πανηγύρια της Παναγίας του Κύκκου στις 15 Αυγούστου και του Τιμίου Σταυρού στο Όμοδος στις 14 του Σεπτεμβρη. Τα πανηγύρια αυτά συγκέντρωναν προσκυνητές από όλη την Κύπρο και γινόταν μεγάλη εμποροπανήγυρη και διασκεδάσεις με χορό.

Ο Αντρέας Ριρής θυμάται στο πανηγύρι του Αγίου Ερμολάου στα Καμινάρια που γινόταν εμποροπανήγυρη. Εκεί πήγαιναν βιολάρηδες και λαουτάρηδες και έπαιζαν στην εκκλησία και στην πλατεία:

«Έβαλαν μian τάβλαν και έβαλαν από πάνω τις καρέκλες ο βιολάρης και ο λαουτάρης τζαι ήταν ψηλά και εχόρευκαν κάτω οι άλλοι».

Μεγάλο πανηγύρι στην περιοχή, που μάζευε κόσμο απ' όλη την Κύπρο (Κοκκινοχώρια, Γιαλούσα, Πάφο), ήταν αυτό της Παναγίας του Κύκκου, στο οποίο κατέφθαναν ξακουστοί χορευτές και ποιητές, μεταξύ των οποίων και ο Άζινο³ από την Φιλούσα της Πάφου.

³ Χαράλαμπος Μιχ. Άζινο (1905-1979): Λαϊκός ποιητής της Κύπρου.

*«Στα πανηγύρια χόρευαν μόνο οι άντρες και ετσιάττιζαν και τραγούδια»
(Αντρέας Ριής).*

Η Ιφιγένεια Ανδρέου και ο σύζυγός της αναφέρουν ότι στα πανηγύρια του Κύκκου και του Ομόδους γίνονταν πολλές διασκεδάσεις μέχρι πρωίας.

Ο χορός το Πάσχα

Ο Μιχάλης Καψής (λαουτάρης) αναφέρει ότι κατά το τριήμερο της Λαμπρής, στα Καμινάρια, έπαιζαν στα καφενεία και πήγαινε όλος ο κόσμος. Η Δέσποινα Παπακυπριανού συμπληρώνει ότι χόρευαν όλοι, γυναίκες και άντρες.

Ο Χριστόφορος Ιωαννίδης αναφέρει ότι στο μόνο χωριό που είχε διασκεδάση με όργανα το τριήμερο του Πάσχα ήταν στα Καμινάρια:

«Είχαν τέσσερις, πέντε καφενέδες είχαν όμως και τους ανάλογους βιολάρηδες, λαουτάρηδες, κάθε καφενείο είχε το ζευγάρι του τζι εχορεύκαν τζειαμαί στους καφενέδες. Ήταν η διασκεδάση τους Καμιναριώτες. Πήγαιναν άντρες γυναίκες».

Ο χορός στην καθημερινότητα

Στις Τρεις Ελιές, οι δύο ξακουστοί βιολάρηδες, ο Πολωνός και ο Γιαννής Λουτσιάς, ήταν και ιδιοκτήτες καφενείων. Και στους δύο καφενέδες, αλλά ειδικότερα στον καφενέ του Πολωνού που ήταν γλεντζές, οργανώνονταν διασκεδάσεις που συνοδεύονταν με χορό. Στις διασκεδάσεις αυτές πήγαιναν οι άντρες μόνο (Χριστόφορος Ιωαννίδης, Γαλάτεια Λουτσιά).

Μουσική, οργανοπαίχτες και τραγούδι

Τα μουσικά όργανα και το τραγούδι αποτελούν τα άλλα δύο μέρη που μαζί με τον χορό συνθέτουν την τριλογία «λόγος – μέλος – κίνηση». Τα βασικά μουσικά όργανα είναι το βιολί και το λαούτο. Το βιολί είναι το κυρίως όργανο και το λαούτο είναι συνοδευτικό. Το πιθκιαύλι το έπαιζαν οι βοσκοί.

Ο Μιχάλης Καψής θυμάται τους βοσκούς από τον Άγιο Νικόλαο που έπαιζαν στο γεφύρι του Τζελεφού:

«Ήταν πέντε-έξι βοσκοί, ο καθένας έπαιζε διαφορετική μουσική, άρεσκέν σου να κάθεσαι ώρες ολάκαιρες να ακούεις το πιθκιαύλι. Εμπορούσεν να κάτσουν με μισήν αναρήν να πιούν μιαν κούζαν κρασίν τζαι να παίζουν πιθκιαύλιν, να τραγουδούν Παφίτιτζην».

«Από την Πάφο έρχομαι τζαί κράζουν με Παφίτην, μα εγώ Παφίτης 'εν είμαι, είμαι Αη-Νικολίτης. Εϊβα της, εϊβα της πίνομεν στην υγείαν της».

«Έλα κορού να σμίζουμεν να πούμεν τζαι να πούμεν, να πάμεν πά' στην Μεσαρκάν τζαι πίσω να στραφούμεν».

«Όμοιος με τον όμοιον πρέπει να κάμνει ταίριν, τζαι όϊ ο μαυροκλόκαρος με τ' άσπρον περιστέρην».

«Τζαι όϊ ο μαυροκλόκαρος με τ' άσπρον περιστέρην, κόρη ρουσου, κόρη ρουσου τζαι ό,τι φορέσεις πρόπον σου».

Στα Καμινάρια και στις Τρεις Ελιές φαίνεται ότι υπήρχαν πολλοί ξακουστοί οργανοπαίκτες. Ο Γιούπης στο βιολί και ο Μιχάλης Καψής στο λαούτο. Ο Πολωνός στο βιολί και ο Γιαννής Λουτσιάς στο λαούτο. Ο Λουτσιάς έπαιξε και βιολί, ήταν γνωστός ως «ο βιολάρης» και τραγουδούσε. Αναφέρονται επίσης ο Κοτσινοσκούφης, ο Πιτσιλλής που ήταν λαουτάρης του Γιούπη και ο Ραμψής.

Οι μουσικοί είναι ουσιαστικά αυτοδίδακτοι. Μάθαιναν ο ένας από τον άλλο χωρίς να παρακολουθήσουν ιδιαίτερα μαθήματα σε ωδεία.

Χαρακτηριστικά, ο Μιχάλης Καψής αναφέρει: *«Ο Πολωνός έφερεν τον Τιμολόν που το Μηλικούριν τζι έμαθεν του βιολίν. Οπότε επηγαίναμεν στον καφενέν του ούλη η νεολαία τζι επαίζαμεν, τζι εγώ λαούτον, εχορεύκαμεν τζι ετραγουδούσαμεν. Είχα μεράκιν, έφερα το που την Κρήτην χωρίς να ξέρω να παίζω. Μεσ στον καφενέν του Πολωνού έπαιζα κουτουρού τζι ελάλεν μου πάτα έτσι, έτσι, τζαι πάτα ρε, μι, φα τζαι έμαθα»*

Ο Αντρέας Ριρής είναι αδελφός του Πολωνού και λέει: *«Έφυνεν του ο*

λαουτάρης του (Πολωνού) τζαι έδειξεν μου ένα δυο πενιές τζι εκρατούσα το λαούτον τζι εκρατούσα τον ρυθμόν».

Τέλος, η Γαλάτεια Λουτσιά, σύζυγος του Γιαννή Λουτσιά, αναφέρει ότι ο άντρας της, όταν έβρισκε παρέα, έπαιζε στον καφενέ, αλλά σπίτι έπαιζε μόνος του. «Τζαι οι γιούες μου επιάναν το μόνου τους τζι εμάθαν βιολί μόνου τους. Ο παπάς τους 'εν είχε καιρόν ... τζι έτσι δεν τους έδειχνε τζαι μόνου τους με το αυτί τους εμάθαν. Επαίζαν που ήταν νέου, μετά δεν εσυνεχίσαν».

Η μουσική στον γάμο, στο πανηγύρι, στην καθημερινή ζωή και γενικά στην εθιμική ζωή

Οι οργανοπαίκτες και ειδικότερα ο βιολάρης είχαν πρωταρχικό ρόλο σε όλη τη διάρκεια του γάμου. Ο βιολάρης παίζοντας και τραγουδώντας έδινε το έναυσμα για όλες τις διαδικασίες, από την Παρασκευή μέχρι και την Τρίτη, ήταν ο τελετάρχης του γάμου.

Η παρουσία μουσικών στο πανηγύρι ήταν εξίσου σημαντική. Χωρίς τη μουσική δεν υπήρχε χορός.

«Επειδή στα Καμινάρια είχε βιολάρηδες γίνονταν και διασκεδάσεις», λέει και η Γαλάτεια Λουτσιά.

Όπως προαναφέρθηκε, στις Τρεις Ελιές, στα καφενεία των ξακουστών βιολάρηδων Γιαννή Λουτσιά και Πολωνού, στήνονταν διασκεδάσεις με βιολιά και λαούτα.

Στις υπόλοιπες περιστάσεις, όπως στα Χριστούγεννα, στα Φώτα, στις Σήκωσες, στην καθημερινότητα, στο Πάσχα απουσίαζαν τα όργανα και ο κόσμος τραγουδούσε.

Το τραγούδι

Τα δίστιχα ήταν το κατεξοχήν τραγούδι και τα τραγουδούσαν με διάφορες φωνές και ρυθμό.

Τα δίστιχα παρουσιάζουν μεγάλη θεματολογία, όπως ερωτικά, της ξε-νιτιάς, περιπαικτικά, επαινετικά κ.ά. Μεγάλη θεματολογία παρουσιάζουν και τα τραγούδια, όπως τα διηγηματικά, τα θρησκευτικά, τα ακριτικά, οι παραλογές κ.ά.

«Εμαθαίναμεν τα που παλιούς τζαι παρέες, όταν επηγαίναμε στα χτηνά, ετραγουδούσαμεν τζι εχορεύκαμεν, εκάμναμεν σούσες πά' στες ελιές» (Ιφιγένεια Αντρέου).

Οι Σήκωσες, οι σούσες και τα τραγούδια

Ένα παλιό έθιμο που θυμάται ο Χριστόφορος Ιωαννίδης, αλλά εγκαταλείφθηκε γρήγορα, είναι οι *σούσες* (κούνιες) που έστηναν μέσα στα σπίτια οι κοπέλες τις *Σήκωσες*, την Καθαρά Δευτέρα.

Στις Σήκωσες συμμετείχαν μόνον οι κοπέλες, οι οποίες μαζεύονταν σε σπίτια, ανά γειτονιά και κρέμαγαν από την οροφή του σπιτιού, σχοινιά από τα *βολίτζια* (ξύλινοι δοκοί), έβαζαν ένα σανίδι και έφτιαχναν *σούσα*. Κάθονταν δύο - δύο κοπέλες, κουνιούνταν και τραγουδούσαν τα τραγούδια της *σούσας* και άλλα τραγούδια (Ιφιγένεια Αντρέου και Δέσποινα Παπακυπριανού).

«Συμφωνούσαν, δύο- τρεις κοπέλες μες στο χωριό και εκρέμαζαν σούσες. Οι κοπέλες της κάθε γειτονιάς εμαζεύονταν σε εκείνο το σπίτι, για την Δευτέρα της Καθαράς, εσουζούνταν και τραγουδούσαν», λέει ο Χριστόφορος Ιωαννίδης.

«Εκρέμαζαν δύο σχοινιά πάνω στα βολίτζια και έβαζαν έναν σανίδι, τζι εκάθονταν πάνω δυό-δυό και εσουζαν τες και τραγουδούσαν» (Ερατώ Γιάγκου).

Τα δίστιχα της *σούσας* είχαν συγκεκριμένη φωνή πάνω στην οποία οι κοπέλες αυτοσχεδίαζαν.

«Πάνω σε τούτον πιντώνεις πολλά», λέει ο Μιχάλης Καψής.

«Δευτέρα ήταν της Καθαράς που κάμνουν την νομάδαν μες στο καράβιν έμπηκα την πρώτην νεβτομάδαν»

«Εφύασιν οι Σήκωσες τζι ηρτάν οι Τυρινάες, να τραγουδούν οι παιδενές, να τραγουδούν τζι οι κόρες»

«Καλώς ήρταμεν τζι ήβραμεν τις σούσες κρεμμασμένες, τζείνη που τες εκρέμασεν βασίλισσα να γένει»

*«Στα σπίθκια που σουζούμασταν πέτρα να μεν ραΐσει,
τζαι ο νοικοκύρης του σπιθκιού σίλια χρόνια να ζήσει».*

Τραγούδια του Πάσχα

Την περίοδο του Πάσχα έλεγαν θρησκευτικά τραγούδια. Το Σάββατο του Λαζάρου τα παιδιά έλεγαν τα Κάλαντα του Λαζάρου, την Μεγάλη Παρασκευή οι κοπέλες έλεγαν τον Θρήνο της Παναγίας και την Κυριακή της Ανάστασης έλεγαν το τραγούδι της Ανάστασης.

Στο τραγούδι του Λαζάρου τα παιδιά γύριζαν από σπίτι σε σπίτι, καλάντιζαν και τους έδιναν αυγά και τυριά (Ιφιγένεια Αντρέου).

*«Ο Λάζαρος ο δίμιτος ο κοσινοπεθύμητος»
«Άρκοντες καλημέρα σας, καλή εορτή απάνω σας
ήρταν τα Βάγια ήρτασιν, τζαι του Λαζάρου έγερση.
Τα άγια πάθη του Χριστού αξίως προσκυνήσομεν,
παρακαλώ σας άρκοντες να πάρετε υπομονή
να ζηγηθώ τον Λάζαρο το πρώτον πώς ευρέθηκε και ύστερον τι έγινε.
Προ του σταυρού εποίησεν και έδειξεν την αλήθεια
ότι έν' Θεός αληθινός και πάντων τέλειος Θεός».*

Την Μεγάλη Παρασκευή το μεσημέρι οι κοπέλες μαζεύονταν μέσα στην εκκλησία και τραγουδούσαν τον Θρήνο της Παναγίας πάνω από τον επιτάφιο.

*«Την Μεγάλη Παρασκευή, την ημέρα που έκαμναν τον επιτάφιο έλεγαν
τον Θρήνο της Παναγίας», λέει η Ιφιγένεια Αντρέου.*

*«Άρκοντες αφιγκράστε μου της Δέσποινας τον θρήνον
που κλαίει τον μονογενή εις τον Σταυρόν Εκείνον....»*

(οι δυο πρώτοι στίχοι από τον Θρήνο της Παναγίας)

Το τραγούδι της Ανάστασης το έλεγε ένας γέρος την Κυριακή του Πάσχα (Ιφιγένεια Αντρέου, Μιχάλης Καψής).

*«Να έρτετε στην εκκλησιάν, να άμπετε τα κεριά σας,
τζαι σεις τζαι τα παιδιά σας.*

*Να ακούσετε Καλόν λόον τζαι το Χριστός Ανέστη
Χριστός αναστήθηκε τζαι ούλη η γη εξέστη».*

Διασκεδάσεις των Χριστουγέννων και Κάλαντα των Φώτων

Την παραμονή των Χριστουγέννων σημαντικό γεγονός ήταν το σφάξιμο του χοίρου. Μαζεύονταν συγγενείς και φίλοι για να τον σφάξουν, έψηναν, έπιναν, διασκεδάζαν και τραγουδούσαν διάφορα τραγούδια.

Τα Φώτα, ο ιερέας της εκκλησίας με ένα δύο παιδιά έλεγε τα Κάλαντα των Φώτων και ράντιζε (Χριστόφορος Ιωαννίδης).

Τραγούδια στην καθημερινότητα

Στο μεγάλο μαζωμά των μωρών οι μανάδες τραγουδούσαν νανουρίσματα για να κοιμίσουν τα μωρά, για την απασχόληση τους και για παιχνίδι.

*«Αγιά Μαρίνα τζαι Τζυρά
που ποτζοιμίζεις τα μωρά
ποτζοίμισ' τζαι το γιούδιν μου,
τζαι πάρτο πέρα γύρισ' το
τζαι πάλε ζαναφέρμου το».*

Το καλογηρίν

*«Τζαι συ φτωχόν καλογηρίν, τζαι το τζερίν σου πούντο,
το τζερίν μου έν' στην μέλισσαν, τζι η μέλισσα θέλει το φτερόν,
το φτερόν έν' εις τον ατόν, ο ατός θέλει χόρτον,
το χόρτον έν' εις τον βοσκόν, ο βοσκός θέλει ποδίνες,
οι ποδίνες στον τσαγκάρη, ο τσαγκάρης θέλει τρίχα,
η τρίχα θέλει τον χοίρον, ο χοίρος θέλει το κριθάριν,
το κριθάριν στον γεωργόν, ο γεωργός θέλει το υνί,
το υνίν έν' εις τον κωμοδρόμον, ο κωμοδρόμος θέλει κάρβουνον,
το κάρβουνον στον πεύκον, ο πεύκος θέλει το βακλίν,
το βακλίν στην στερατζιάν, η στερατζιά θέλει μασαίριν,
το μασαίριν στον μασαιράν, ο μασαιράς θέλει νερόν,
το νερόν στον ποταμόν, ο ποταμός θέλει καθάρισμαν
τζι η τζεφαλή σου θέλει τσάκισμαν».*

Τέλος, η Ιφιγένεια Αντρέου τραγούδησε τον «Πραματευτή», τραγούδι που περιλαμβάνεται στους ψηφιακούς δίσκους του Πελοποννησιακού Λαογραφικού Ιδρύματος (Κύπρος - Δημοτική Μουσική, 1988), και το ερμηνεύει η ίδια. Επίσης η Δέσποινα Παπακυπριανού τραγούδησε τον «Δασονόμο».

Ο ΓΑΜΟΣ

Ο γάμος αποτελεί το σημαντικότερο γεγονός του κύκλου της ζωής, όπου συγκεντρώνει, συμπυκνωμένα, πολλά έθιμα, τελετουργικά, για ευλογία της νέας αρχής του αντρογύνου και χορό. Στον γάμο και στη χαρά του αντρογύνου συμμετέχει και διασκεδάζει όλο το χωριό. Είναι η κύρια περίσταση όπου οι γυναίκες χορεύουν και διασκεδάζουν. Εκεί κυρίως γίνεται και η πρώτη επαφή των παιδιών με τον κυπριακό χορό. Οι προετοιμασίες του γάμου ξεκινούσαν από την Παρασκευή και οι διασκεδάσεις ολοκληρώνονταν την Τρίτη.

«Ο γάμος είναι ιεροτελεστία», λέει ο Χριστόφορος Ιωαννίδης.

Από την προετοιμασία μέχρι και την Τρίτη όλες οι διαδικασίες ακολουθούσαν συγκεκριμένα τελετουργικά και έθιμα. Παρακάτω παρατίθενται όλες οι διαδικασίες, όπως μας τις περιέγραψαν οι πληροφορητές.

Το κάλεσμα

Παρόλο που αναφέρεται ότι οι προετοιμασίες του γάμου ξεκινούν από την προηγούμενη Κυριακή με το καθάρισμα του σιταριού και μεσοβδόμαδα με τα ζυμώματα, ουσιαστικά οι τελετουργίες του γάμου ξεκινούν από την Παρασκευή με το κάλεσμα. Στις Τρεις Ελιές αναφέρεται ότι τους συγγενείς τους καλούσαν με την *γλισταρκά*, ένα είδος πλουμιστού ψωμιού, και τους ξένους με *λαμπάδι*, ενώ στα Καμινάρια αναφέρουν ότι παλαιότερα προσκαλούσαν με *λαμπαδούθκια*, μετέπειτα με *γλισταρκά* και μετά με χαρτί (προσκλητήριο).

«Το κάλεσμα εγίνετο για τους συγγενείς, εκάμναν ένα είδος ψωμιού το οποίο ονομάζετο γλισταρκά τζαι είχε πάνω τυλιχτά, εκαλλωπίζαν το, πλουμιστόν. Αυτό ήταν η πρόσκληση για τους συγγενείς. Στους ξένους ήταν έναν λαμπάδιν» (Χριστόφορος Ιωαννίδης).

«Επιάναμεν που την Παρασκευήν τζι εκαλιούσαμεν με τα λαμπαδούθκια παλιά, μετά με την γλισταρκάν και ύστερα με το χαρτίν»
(Μυριάνθη Γεωργίου).

Προετοιμασίες της Παρασκευής - το πλύμμαν και το κουπάνισμα του ρεσιού

Η πρώτη εναρκτήρια τελετουργία του γάμου που γινόταν με την καθοδήγηση του βιολάρη και του λαουτάρη ήταν το πλύσιμο του σιταριού για να μαγειρέψουν το *ρέσι*. Το *ρέσι* το έβαζαν σε μεγάλες ξύλινες σκάφες και το πήγαιναν στη βρύση με τη συνοδεία του βιολάρη και του λαουτάρη, όπου έπαιζαν συγκεκριμένη μελωδία και τραγουδούσαν δίστιχα που αφορούσαν την περίπτωση.

«Την Παρασκευήν επαίρναμεν το ρέσιν με τα όργανα στες βρύσες με τες σκάφες, επλυνίσκαν το και τραγουδούσαν το. Επηγαίναμεν το έσσω»
(Μιχάλης Καψής).

«Άμαν εβάλλαμεν το πάνω στον νόμον μας με την σκάφην, με το βιολίν, εχορεύκαμεν το όταν ερκούμασταν σπίτι» (Ολυμπία Πέτρου).

Αφού το έπλεναν οι κοπέλες, έβαζαν τη σκάφη στον ώμο και καθώς επέστρεφαν χόρευαν. *Ο χορός του ρεσιού* παρουσιάζει ιδιαιτερότητα, αφού είναι καθαρά τελετουργικός.

Ακολουθούσε το *κουπάνισμα του ρεσιού*. Τέσσερις κοπέλες κρατούσαν ένα σεντόνι και δύο άντρες το κτυπούσαν με τη *φαούτα* και με τη συνοδεία βιολιού και λαούτου. Ο βιολάρης τραγουδούσε δίστιχα (Ερατώ Γιάγκου, Καλλιόπη Παναούρη, Χριστόφορος Ιωαννίδης).

«Την Παρασκευήν ήταν να κουπανίσουν τζαί να ρυζιάσουν το ρέσιν. Ήταν με τη συνοδεία βιολιού. Τέσσερις κοπέλες εκρατούσαν τις άκρες του σεντονιού, εδημιουργούσαν βαθούλωμα τζαί δύο άντρες με τες φαούτες να κουπανίσουν το ρέσιν. Δεν εχρησιμοποιούσαν μύλους»
(Χριστόφορος Ιωαννίδης).

Η διασκέδαση του Σαββάτου

Το Σάββατο γίνονταν οι προετοιμασίες στο σπίτι του γαμπρού. Μαγείρευαν

πατάτες γιαχνί με το κρέας, σούπα τραχανά, ρέσι και καουρμά (Καλλιόπη Παναουρή). Το απόγευμα άρχιζε το γλέντι στο σπίτι του γαμπρού, όπως μάς αναφέρουν πληροφορητές από τις Τρεις Ελιές (Χριστόφορος Ιωαννίδης, Γαλάτεια Λουτσιά, Καλλιόπη Παναουρή), ενώ ο Μιχάλης Καψής από τα Καμινάρια αναφέρει ότι η διασκέδαση γινόταν στους καφενέδες. Στη διασκέδαση ήταν καλεσμένο όλο το χωριό αλλά οι συγγενείς της νύφης δεν πήγαιναν.

«Το Σάββατο εγίνονταν οι προετοιμασίες για τον γάμο στο σπίτι του γαμπρού. Ήταν καλεσμένο όλο το χωριό, αλλά οι συγγενείς της νύφης δεν επήγαιναν» (Χριστόφορος Ιωαννίδης).

Ούτε η νύφη πήγαινε στο σπίτι του γαμπρού στη διασκέδαση του Σαββάτου. Έστειλαν κοπέλες και της έπαιρναν φαγητό στο σπίτι της. Αυτή έπρεπε να τους δώσει δώρο μαντιλάκια κεντητά στις άκριες.

«Εμάς ομπρύττερα, σαν το Σάββατον την νύχταν την νύφην 'εν την αφήναν να πάει με τον γαμπρόν τζει που έκαμινεν διασκέδασην. Επέμπαν έναν τζι έπαιρνε της φαϊν. Εσηκώθηκα επήα στον γαμπρόν! Τι κάμνεις δαπέρα; Ήρτα να χορέψω. Που τζείνον τον τζαιρόν που πήα εγιώνη, επηαίναν ούλες!» (Μυριάνθη Γεωργίου).

«Εκάμναμεν μαντιλούθκια με τες μουττούες, κεντητά τζι εδιούσαμεν τα» (Δέσποινα Παπακυπριανού).

Κυριακή του γάμου

Από το πρωί μέχρι το μεσημέρι που θα πήγαιναν στην εκκλησία πρόσφεραν φαγητό στο σπίτι του γαμπρού. Εκεί γινόταν το ξύρισμα του γαμπρού, όπου, με την συνοδεία του βιολάρη και του λαουτάρη και τραγουδώντας δίστιχα, ο παρπέρης ξύριζε τον γαμπρό.

*«Παρπέρη τα ζουράφια σου καλά να τα ακονίσεις,
Πρόσεχε τζαι τον νιόπαντρο να με τον βασανίσεις
Παρπέρη τα ζουράφκια σου να τα μαλαματώσεις,
Πρόσεχε τον νιόπαντρο να μεν τον γαιματώσεις».*

Ακολουθούσε το στόλισμα του γαμπρού, όπου ντυνόταν ο γαμπρός, και στη συνέχεια γινόταν το ζώσμα, όπου οι γονείς περνούσαν ένα κόκκινο

μαντίλι γύρω από τη μέση του, και το κάπνισμα με καπνιστήρι. Και στις τρεις πιο πάνω τελετουργίες πρωταρχικό ρόλο είχε ο βιολάρης, ο οποίος με τα ανάλογα δίστιχα κατεύθυνε τις διαδικασίες (Ερατώ Γιάγκου, Καλλιόπη Παναούρη, Ολυμπία Πέτρου, Χριστόφορος Ιωαννίδης).

Μετά, τα βιολιά πήγαιναν στο σπίτι της νύφης, όπου και εκεί γινόταν το στόλισμα, το ζώσμα και το κάπνισμα της νύφης (Μιχάλης Καψής). Ο Χριστόφορος Ιωαννίδης αναφέρει ότι το στόλισμα, το ζώσμα, και το κάπνισμα του γαμπρού και της νύφης γινόταν ταυτόχρονα.

*«Σήμερα αλλάσσει ο ουρανός, σήμερα αλλάσσει η μέρα
σήμερα στεφανώνεται αετός την περιστέρα*

*Φωνάζετε την μάνα σου ήταν η μέρα σχόλη,
που λειτουργούσεν ο Χριστός και οι 12 Αποστόλοι*

*Α Παναγία Δέσποινα με τον μονογενή σου
έλα και συ βοήθα μας και δώσ' μας την ευχή σου*

*Σήμερα αλλάσσει ο ουρανός, σήμερα αλλάσσει η μέρα,
σήμερα ποχωρίζεται παιδίν που την μητέραν*

*Απόστολε Αντρέα μου που 'σαι στο περιγιάλι,
βοήθα τζαι τον νιόγαμπρον να βάλει το στεφάνι».*

Το μεσημέρι ξεκινούσαν με τα πόδια να πάνε στην εκκλησία για το στεφάνωμα. Μπροστά ο βιολάρης με τον λαουτάρη έπαιζαν την μελωδία «Κοζάμπαση», ακολουθούσε ο γαμπρός ή η νύφη με τον πατέρα της, η μητέρα κάπνιζε με το καπνιστήρι και ακολουθούσε ο κόσμος (Μιχάλης Καψής).

«Τζαι οι θκυό (νύφη και γαμπρός) εξεκινούσαν από δύο διαφορετικές κατευθύνσεις να έρτουν εις την εκκλησιάν. Τζαι όταν θα εβκαίνναν δεν εβκαίνναν από τον δρόμον που ήρτασιν, ήταν έθιμο» (Χριστόφορος Ιωαννίδης).

Μετά το στεφάνωμα το αντρογύνο περνούσε από τους καφενέδες και εράντιζε τον κόσμο για να τον καλέσει στον γάμο. Ακολούθως επέστρεφαν στο σπίτι της νύφης με τη συνοδεία βιολιού, όπου στόλιζαν και χόρευαν το κρεβάτι του αντρογύνου (Μυριάνθη Γεωργίου, Ανδρέας Πετρίδης, Μιχάλης Καψής, Χριστόφορος Ιωαννίδης).

«Μετά που εβκαίνναν που την εκκλησιάν, το αντρόγγον, εγύριζεν τα καφενεία τζι εραντίζαν τον κόσμον. Έτσι εκαλιούσαν στον γάμον».

(Αντρέας Πετρίδης)

Με τη συνοδεία βιολιού, λαούτου και τραγουδώντας δίστιχα, οι κουμπάρες έραβαν τέσσερις σταυρούς στις τέσσερις γωνιές του κρεβατιού και οι κουμπάροι έπιαναν το κρεβάτι στους ώμους τους και το χόρευαν (Γιάννης Καψής, Δέσποινα Παπακυπριανού, Μυριάνθη Γεωργίου). Ο χορός του κρεβατιού αποτελεί τον δεύτερο τελετουργικό χορό στο πλαίσιο των διαδικασιών του γάμου.

«Ράψετε τέσσερις σταυρούς στα τέσσερα καντούνια, να πέφτει η νύφη τζαι ο γαμπρός σαν τα φιλικουτούνια».

Ακολουθούσε διασκέδαση στο σπίτι της νύφης μέχρι το πρωί (Δέσποινα Παπακυπριανού, Μυριάνθη Γεωργίου, Μιχάλης Καψής). Μαγειρεύαν πατάτες γιαχνί με το κρέας, σούπα τραχανά, ρέσι και καουρμά (Καλλιόπη Παναουρή). Αλλά και οι καλεσμένοι έπαιρναν για δώρο κάτι φαγώσιμο, μακαρόνια, πατάτες (Χριστόφορος Ιωαννίδης).

Λόγω χώρου, έστηναν αλλού τις *τάβλες* για το φαγητό και αλλού την πίστα για τον χορό. Στα Καμινάρια, ο Μιχάλης Καψής αναφέρει ότι τα βιολιά έπαιζαν στον καφενέ και το φαγητό ήταν στο σπίτι της νύφης. Στις Τρεις Ελιές, ο Χριστόφορος Ιωαννίδης αναφέρει ότι τα τραπέζια στήνονταν ανάλογα, το ένα στο σπίτι της νύφης και το άλλο σε ένα γειτονικό σπίτι.

«Έβαζαν τάβλες τζαι επροσκαλούσαν τον κόσμο που εκάθετουν γυρόν που την πίσταν να πάσιν στα τραπέζια τζαι τζείνοι που ήταν στα τραπέζια εσηκώνονταν να πάσιν εις την πίσταν» (Χριστόφορος Ιωαννίδης).

Στη διασκέδαση της Κυριακής χόρευε όλος ο κόσμος, εκτός από τον γαμπρό και τη νύφη. Πρώτα χόρευαν οι άντρες και μετά οι γυναίκες με τη σειρά που αναφέρεται αναλυτικά πιο πάνω.

Η χαιρετήση και η διασκέδαση της Δευτέρας

Την Δευτέρα, κατά τις 10 το πρωί, οι κουμπάροι και οι κουμπάρες έκαναν *κατιμέρκα*, για να φάνε οι συγγενείς, και ξεκινούσαν να μαγειρεύουν για

τη διασκέδαση της Δευτέρας, που γινόταν πάλι στο σπίτι της νύφης (Αντρέας Ριρής).

Το κάλεσμα για τη διασκέδαση το έκαναν δυο συγγενείς ή ένας κουμπάρος που γύριζε με ένα ραντιστήρι μέσα στο χωριό και ράντιζε.

«Εστέλλαν δυο συγγενείς με ραντιστήρι τζαι εξανακαλούσαν στον γάμον για την Δευτέραν» (Χριστόφορος Ιωαννίδης).

«Ένας κουμπάρος εβάσταν την μερρέχαν τζαι εγύριζεν το χωρκόν τζαι εράντιζεν για να πάει ο κόσμος στον γάμον» (Μυριάνθη Γεωργίου).

Στη χαιρέτηση, μπροστά από το αντρόγυνο είχε γλυκά του κουταλιού, που ήταν το κέρασμα των νεόνυμφων. Το δώρο για το αντρόγυνο, το πλούμισμα, το έβαζαν στο πιάτο, μετέπειτα τους τα καρφίτσωναν πάνω στα ρούχα την ώρα που χόρευε ο γαμπρός και η νύφη.

«Εκάθετουν το αντρόγυνο και είχαν ένα τραπέζι μπροστά τους και είχαν γλυκά του κουταλιού σε ζαχαροθκιέρες. Όποιος έρκετουν έβαζε ότι έθελε μες στο πιατάκι τζαι έπιανε το γλυκό του» (Αντρέας Πετρίδης).

«Ομπρύτερα εβάλλαν (το πλούμισμα) μες στο πιάτον, τωρά τελευταίως καρφιτσώνουν τα πάνω τους» (Μυριάνθη Γεωργίου).

Μετά τη χαιρέτηση, κάποια στιγμή διέκοπταν τη διασκέδαση και έβγαине ο γαμπρός και η νύφη να χορέψουν. Ο χορός ήταν συρτός γυναικείος.

*«Χόρευε νύφη χόρευε να λύσεις τα παπούτσια,
ας έν' καλά ο νιόπαντρος γοράζει σου τζινούρκα.
Γαμπρέ την νύφην να αγαπάς, να με την εμαλλώνεις,
σαν την βασίλισσα στην γη να την εκαμαρώνεις.
Τζι εσούνη τώρα νιόνυφη το νιογαμπρό να τιμάσαι,
τζείνος ο στύλος του σπιθκιού τζαι σου η λάμπα νάσαι».*

Μετά χόρευαν καρτσιλαμάδες αντρικούς οι συμπέθεροι και γυναικείους οι συμπεθέρες. Ακολούθως χόρευε ο γαμπρός με τον κουμπάρο και η νύφη με την κουμπάρα.

Ο Χριστόφορος Ιωαννίδης θυμάται, όταν ήταν μικρός τεσσάρων χρο-

νών, ένα παλιό έθιμο που έκαναν πριν βγει το αντρόγυνο να χορέψει. Έμπαιναν δύο τρεις φίλοι του αντρογύνου στην πίστα μασκαρεμένοι και προκαλούσαν *καρκασιαλλίκι*, επειδή δεν ήξεραν ποιοι ήταν. Ύστερα έβγαζαν τις μάσκες, χόρευαν και μετά έβγαине το αντρόγυνο. Του ιδίου τού έχει μείνει *χαραγμένο* μέσα στη μνήμη του, αλλά που ρώτησε παλιούς δεν το πολυθυμούνταν και ούτε ήξεραν γιατί γινόταν.

Η διασκέδαση της Τρίτης

Την Τρίτη ο γάμος και η διασκέδαση γινόταν για τους συγγενείς που βοηθούσαν τις υπόλοιπες μέρες στα τραπέζια. Κατά το απόγευμα, με τη συνοδεία του βιολάρη και του λαούτου, δύο κουμπάροι κρατούσαν ένα κοντάρι. Γύριζαν στα σπίτια των συγγενών και μάζευαν κότες από τους συγγενείς, τις μαγείρευαν, έτρωγαν και διασκέδαζαν (Καλλιόπη Παναούρη, Χριστόφορος Ιωαννίδης, Μυριάnthη Γεωργίου).

Ουσιαστικά την Τρίτη ο γάμος ολοκληρωνόταν. Ο Αντρέας Ριής, όμως, αναφέρει ότι την Τετάρτη έμεναν οι κουμπάροι και οι πολύ στενοί συγγενείς έβαζαν τη νύφη να μαγειρέψει για να δούν αν ξέρει.

Τουρκοκυπριακός γάμος

Αναφορά σε τουρκοκυπριακό γάμο κάνει ο Μιχάλης Καψής (λαουτάρης), τον οποίο θυμάται μια φορά που πήγε με τον βιολάρη, τον Σπύρο από το Μηλικούρι, στον Άγιο Ιωάννη. Έπαιζαν μουσική για να τους αλλάξουν και μετά πήραν τον γαμπρό με τη νύφη και τους γύρισαν μέσα στα αλώνια. Στην επιστροφή, έξω από το σπίτι του γαμπρού, του έδωσαν ένα ρόδι και το έριξε πάνω από τον *παραστατό* της πόρτας, το οποίο έσπασε και έτρεξαν τα ζουμιά. Μετά πήγαν να παίξουν στο καφενείο. Εκεί χόρεψαν καρτσιλαμάδες, συρτούς, χωριστά άντρες και γυναίκες, «*τα ίδια με τα δικά μας*», όπως αναφέρει και προσθέτει: «*Ο Σπύρος επειδή έκαμνε τακτικά τούρκικους γάμους έπαιζε τζαι τούρκικα*». Μια άλλη διαφορά που θυμάται είναι ότι για το πλούμισμα των μουσικών δεν είχε πιάτο, αλλά τους τα έβαζαν στην τσέπη.

Η Γαλάτεια Λουτσιά θυμάται από τις περιγραφές του άντρα της και μας αναφέρει ότι τη νύφη δεν την έβλεπαν οι άντρες. Ήταν κλεισμένη σε ένα δωμάτιο για να την δει τη νύχτα μόνο ο γαμπρός.

*«Την Πέμπτη στα Βρέτσια που είχε Τούρκους επηγαίναν τζαι επαίζασιν, αλλά την νύφη δεν την εβλέπαν, εφαινετον μόνον ο γαμπρός. Η νύφη ήταν μέσα σε έναν δωμάτιον τζαι μόνον οι Τουρκούες επηγαίναν τζι εθωρούσαν την. Ως την νύχταν που πηγαίναν να πέσουν για να την δει ο γαμπρός».*⁴

ΣΥΝΟΨΗ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ - ΣΥΖΗΤΗΣΗ

Τα στοιχεία που συγκεντρώθηκαν κατά την παρούσα καταγραφή μάς δίνουν χρήσιμες πληροφορίες για τους χορούς και τα τραγούδια της κυπριακής λαϊκής παράδοσης, όπως, λόγω χάρη, για τη διάκριση ανδρικών και γυναικείων χορών, πώς μάθαιναν οι άνθρωποι χορό, πώς χόρευαν και σε ποιες περιστάσεις. Ιδιαίτερη αναφορά γίνεται στα γλέντια με χορούς και τραγούδια κατά την καθημερινότητα, τις γιορτές, τα πανηγύρια και τους γάμους. Συγκεντρώθηκαν, επίσης, στοιχεία για τους κύριους συντελεστές του χορού, όπως είναι οι μουσικοί.

Τα χωριά της νότιας Μαραθάσας Τρεις Ελιές και Καμινάρια παρουσιάζουν μια πλούσια μουσικοχορευτική παράδοση που επιβεβαιώνεται μέσα από την παρούσα έρευνα αλλά και από παλαιότερες καταγραφές (Ιακωβίδης, 1988).

Παρόλο που τα δύο χωριά δεν απέχουν πολύ μεταξύ τους και παρόλο που μεταξύ των κατοίκων φαίνεται ότι γίνονταν πολλοί γάμοι, ωστόσο, παρουσιάζουν μια σημαντική διαφορά. Ενώ στις Τρεις Ελιές οι γυναίκες δεν πήγαιναν στον καφενέ, αλλά ούτε και χόρευαν οπουδήποτε αλλού εκτός από τον γάμο, αφού «ήταν αντροκρατούμενη εποχή» (Χριστόφορος Ιωαννίδης), εντούτοις, στα Καμινάρια οι γυναίκες κατά το τριήμερο του Πάσχα αλλά και στο πανηγύρι του Αγίου Ερμούλου, κατέβαιναν στους καφενέδες και συμμετείχαν στις διασκεδάσεις χορεύοντας.

⁴ Ο τουρκοκυπριακός γάμος αξίζει να ερευνηθεί με μεγαλύτερη ακρίβεια σε όλες του τις διαστάσεις και με περισσότερες λεπτομέρειες, κυρίως ως προς τις ομοιότητες και διαφορές με τον ελληνοκυπριακό γάμο. Για παράδειγμα, το σπάσιμο του ροδιού που είδαμε παραπάνω είναι ένα πολύ γνώριμο στοιχείο στην παράδοσή μας για το οποίο δεν γνωρίζουμε αν έχει τον ίδιο ή διαφορετικό συμβολισμό με το ελληνοκυπριακό έθιμο.

Αυτό ενδεχομένως οφείλεται στην παρουσία πολλών μουσικών οργανοπαικτών στο χωριό Καμινάρια. Το γεγονός αυτό ήταν τόσο ξεχωριστό για τους Καμιναριώτες που οι απόδημοι, όσο μακριά και αν έμεναν, εκείνες τις μέρες επέστρεφαν στο χωριό.

Σύμφωνα με την παρούσα έρευνα, το πανηγύρι του Αγίου Ερμούλου, σε σύγκριση με τα μεγάλα πανηγύρια του Κύκκου και του Ομόδου, παρουσιάζει επίσης την ιδιαιτερότητα ότι ο κόσμος πήγαινε να διασκεδάσει και να χορέψει, ενώ στα άλλα πανηγύρια μαζεύονταν μεγάλοι ποιητές (*τσιατιστές*) και *χορευτάς* με σκοπό τον ανταγωνισμό.

Οι περιστασιακές διασκεδάσεις στους δύο καφενέδες, στις Τρεις Ελιές, οφείλονται στο γεγονός ότι οι ιδιοκτήτες τους ήταν και ξακουστοί βιολάρηδες και ειδικότερα ο Πολωνός που ήταν και γλεντζές οργάνωνε πιο συχνά τέτοιες συνάξεις.

Πέραν από την πιο πάνω διαφορά δεν προέκυψαν αντιφάσεις ή σημαντικές διαφοροποιήσεις ανάμεσα στους πληροφορητές.

Οι βασικοί χοροί είναι οι *καρτσιλαμάδες* και ο *συρτός* που χορεύονταν από άντρες και γυναίκες χωριστά. Οι *καρτσιλαμάδες* είναι μια σειρά χορών, όπως ο *πρώτος*, ο *δεύτερος* και ο *τρίτος*.

Βασικά χαρακτηριστικά των χορών αυτών είναι ότι τους χόρευε ένα ζευγάρι όλους κάθε φορά και ότι χόρευαν αντικριστά με κύριο χαρακτηριστικό τον αυτοσχεδιασμό.

Για τον *τέταρτο γυναικείο καρτσιλαμά*, ενώ γίνεται κάποια αναφορά, δεν τον χόρευαν. Στις περιοχές τους, επίσης, δεν θυμούνται να τραγουδούσαν τον *Μπάλο*.

Τέλος, επισημαίνεται ότι οι γυναίκες χόρευαν τον *πρώτο* με το πάτημα του *συρτού*, που επιβεβαιώνει την αναφορά του Ιακωβίδη (1988). Παράλληλα, τα χέρια τα βάζουν στη μέση ή τα έχουν κάτω, χωρίς να κάνουν τη χαρακτηριστική κίνηση που συναντούμε σε άλλες περιοχές.

Οι άντρες χόρευαν επίσης *ζεϊμπέκικο*, τον *καροτσέρη*, την *τασιά* και το *μαχαίρι*. Οι γυναίκες χόρευαν *καλαματιανό*, *πόρκα*, *βάλς*, *ρούμπα* και *ταγκό*, αλλά προσαρμόστηκαν στην αυστηρή κοινωνία της Κύπρου, γι' αυτό χόρευαν γυναίκα με γυναίκα και μόνο σπάνια, αν ήταν ζευγάρι, θα χόρευε άντρας με γυναίκα.

Σημαντικό σημείο αναφοράς από όλους τους πληροφορητές ήταν ο τόπος βοσκής των ζώων. Εκεί μαζεύονταν όλα τα παιδιά και έπαιζαν τη μουσική με το στόμα τους ή με αυτοσχέδια όργανα και εκεί δοκίμαζαν να χορέψουν αυτά που έβλεπαν από τους μεγάλους στους γάμους και έλεγαν τα πρώτα τους *τσιατιστά*.

Ο γάμος ήταν το κατεξοχήν γεγονός για έκφραση της μουσικοχορευτικής μας παράδοσης. Αποτελεί το σημαντικότερο γεγονός του κύκλου της ζωής και περιλαμβάνει πλούσια εθιμοτυπικά τελετουργικά και χορευτικά δρώμενα. Ο γάμος, στην περιοχή μελέτης, διαρκούσε πέντε ημέρες και σε όλες τις διαδικασίες και τελετουργίες σημαντικό ρόλο είχε η μουσική, ο χορός και το τραγούδι.

Το έθιμο των μασκαρεμένων, που κατά μια πληροφορία εμφανιζόταν πριν τον χορό του αντρογύνου, ήταν ένα έθιμο που δεν είναι ευρέως διαδεδομένο, αλλά παρόμοια αναφορά εντοπίζεται στην έκδοση για τον Κυπριακό Γάμο της Καλλιόπης Πρωτοπαπά (2008, σ. 360-361, Τόμος Β).

Τα παραδοσιακά τραγούδια ήταν μέρος της καθημερινότητας των ανθρώπων και παρά την ηλικία των πληροφορητών εξακολουθούν να τα θυμούνται, να τα τραγουδούν και να διασκεδάζουν.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η μείωση της διάρκειας του παραδοσιακού γάμου και η εγκατάλειψη των εθίμων και τελετουργικών φαίνεται ότι άρχισε από πολύ νωρίς (το τελευταίο *ρέσι* έγινε το 1962).

Παρόλο που τα πανηγύρια του Κύκκου και του Ομόδους εξακολουθούν ακόμα και σήμερα να κατακλύζονται από πιστούς από όλη την Κύπρο και παρόλο που γίνεται μεγάλη εμποροπανήγυρη, εντούτοις οι διασκεδάσεις και ο χορός έχουν εκλείψει.

Αρκετοί από τους παραδοσιακούς οργανοπαίκτες της περιοχής ώθησαν τα παιδιά τους να συνεχίσουν τη μουσική, όμως η αστυφιλία που οδήγησε τους νεότερους να μεταναστεύουν στις πόλεις και η προχωρημένη ηλικία των βιολάρηδων και λαουτάρηδων που παρέμειναν στα χωριά έχει ως αποτέλεσμα να εκλείψουν οι διασκεδάσεις στα καφενεία, τα τοπικά πανηγύρια και το Πάσχα.

Η έλλειψη κοινωνικών εκδηλώσεων, πανηγυριών, διασκεδάσεων αλλά πρωτίστως του παραδοσιακού γάμου οδήγησε στην εξαφάνιση του κυπριακού χορού και της βιωματικής παράδοσης.

Παρόλα αυτά οι κάτοικοι των χωριών αυτών διατηρούν αμείωτο το μεράκι και την επιθυμία για τον χορό, το τραγούδι και τη μουσική του τόπου τους.

Η συμμετοχή τους κατά τη διάρκεια των συνεντεύξεων ήταν ενθουσιώδης και πραγματοποιήθηκε μέσα σε ένα θαυμάσιο κοινωνικό κλίμα και σε υψηλό επίπεδο ψυχικής διάθεσης και ευφορίας.

Ο στόχος της παρούσας έρευνας έχει επιτευχθεί και απαντήθηκαν όλα τα ερευνητικά ερωτήματα επιβεβαιώνοντας τη διαδικασία της αβίαστης παράδοσης της μουσικής, του χορού και του τραγουδιού. Σήμερα η διαδικασία αυτή έχει εκλείψει και πρέπει να μεταφερθεί με τεχνητά μέσα χωρίς όμως να αλλοιώνει τα βασικά χαρακτηριστικά της κυπριακής μουσικής, του χορού και του τραγουδιού, να ενταχθούν στη σημερινή σύγχρονη κοινωνία, έτσι ώστε να μπορέσουν να επιβιώσουν και να παραδοθούν στις επόμενες γενιές ως μέρος της πολιτιστικής μας κληρονομιάς.

Οι παρούσες καταγραφές έρχονται να συμπληρώσουν άλλες παλαιότερες, όπως αυτές που περιλαμβάνονται στο Αρχείο Προφορικής Παράδοσης και του Πελοποννησιακού Λαογραφικού Ιδρύματος. Ένα ξεχωριστό αντικείμενο μελέτης θα μπορούσε να αποτελέσει η σύγκριση των τριών αυτών ερευνών, με σκοπό να φέρει στο φως ευρήματα αναφορικά με την μετάλλαξη των εθίμων διαχρονικά.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Ανωγειανάκης, Φ. (1988). Για τη μουσική στην Κύπρο. Στο *Κύπρος - Δημοτική μουσική*. Ναύπλιο: Πελοποννησιακό Λαογραφικό Ίδρυμα (σελ. 14-21).
- Ιακωβίδης, Α. (1988). Κυπριακοί χοροί. Στο *Κύπρος - Δημοτική Μουσική*. Ναύπλιο: Πελοποννησιακό Λαογραφικό Ίδρυμα (σελ. 22-29).
- Κυριαζή, Ν. (2011). *Η κοινωνιολογική έρευνα, κριτική επισκόπηση των μεθόδων και των τεχνικών*. Αθήνα: Πεδίο.
- Νόβα-Καλτσούνη, Χ. (2006). *Μεθοδολογία εμπειρικής έρευνας στις κοινωνικές επιστήμες*. Αθήνα: Gutenberg.
- Πρωτοπαπά, Κ. (2005). *Έθιμα του Παραδοσιακού Γάμου στην Κύπρο*. Τόμος Α' και Β'. Λευκωσία: Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών.
- Πρωτοπαπά, Κ. (2008). «Χοροί και δρώμενα στον κυπριακό γάμο», *Πρακτικά Δ' Συμποσίου Κυπριακής Λαογραφίας*. Λεμεσός: Λαογραφικός Όμιλος Λεμεσού.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Α'

Πλαίσιο ερωτηματολογίου

Το πλαίσιο του ερωτηματολογίου που χρησιμοποιήθηκε στην παρούσα έρευνα διαμορφώθηκε πάνω στα βασικά ερωτήματα: *τι, πώς, ποιος, πότε, πού, και γιατί*. Οι ερωτήσεις αφορούσαν στο παρελθόν αλλά και στο παρόν. Το *τι* αναφέρεται στα είδη των τοπικών χορών ονομαστικά. Το *πώς* αναφέρεται στον τρόπο που οι άνθρωποι χόρευαν, όπως π.χ. αντικριστά, ελεύθερα ή σε κύκλο. Το *ποιος* περιγράφει τους συμμετέχοντες, όπως άνδρες, γυναίκες, ανύπαντροι μικροί-μεγάλοι. Το *πότε* αναφέρεται στις περιστάσεις, όπως γιορτές, πανηγύρια, έθιμα και γάμοι όπου τελούνταν χοροί. Το *πού* αφορά στους χώρους, όπως σπίτια, αυλές, καφενεία, δρόμοι, εκκλησίες και αλώνια. Το *γιατί* περιγράφει τις ευκαιρίες για γλέντια ή τις αιτίες, όπως π.χ. στη γιορτή ενός Αγίου, οι ερωτήσεις αναφέρονται ακόμα στους μουσικούς, τα είδη της μουσικής, τα τραγούδια και τις ενδυμασίες.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Β΄

Κατάλογος πληροφορητών

α/α.	ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟ	ΚΑΤΑΓΩΓΗ	ΕΤΟΣ ΓΕΝΝΗΣΕΩΣ
1	Γαλάτεια Λουτσιά	Τρεις Ελιές	1928
2	Ερατώ Γιαγκου	Τρεις Ελιές	1931
3	Ολυμπία Πέτρου	Τρεις Ελιές	1931
4	Καλλιόπη Παναουρή	Τρεις Ελιές	1944
5	Αντρέας Πετρίδης	Τρεις Ελιές	1946
6	Χριστόφορος Ιωαννίδης	Καμινάρια	1947
7	Αντρέας Ριής «Μάστρος»	Τρεις Ελιές	1923
8	Μιχάλης Καψής	Άγιος Δημήτριος	1928
9	Γιάννης Καψής	Καμινάρια	1954
10	Δέσποινα Παπακυπριανού	Καμινάρια	1936
11	Μυριάνθη Γεωργίου	Καμινάρια	1932
12	Ιφιγένεια Αντρέου	Καμινάρια	1936

Ευχαριστίες

Θα θέλαμε να δώσουμε ιδιαίτερες ευχαριστίες στον Διευθυντή Σπουδών, καθηγητή κύριο Γιάννη Ζέρβα, για την εποπτεία, την καθοδήγηση και την πολύτιμη βοήθεια που μας πρόσφερε πριν και κατά την έρευνα και τις συμβουλές για τη συγγραφή του παρόντος άρθρου.

Ευχαριστούμε την κυρία Καλλιόπη Πρωτοπαπά για τη φιλολογική επιμέλεια του κειμένου.

Ένα μεγάλο ευχαριστώ στον βιολάρη Κυριάκο Θεοδώρου και τον λαουτάρη Μιχάλη Μιχαηλίδη, που για ακόμα μια φορά ήταν δίπλα μας, πάντα πρόθυμοι, ακούραστοι και φιλικοί. Η συμβολή τους στη λαϊκή μουσική του τόπου είναι τεράστια. Σε δύσκολα χρόνια άντεξαν τις ραγδαίες πολιτισμικές αλλαγές και σήμερα κατάφεραν να βρουν πολλούς μιμητές.

Ευχαριστούμε ιδιαίτερα τη Δέσποινα και τον Κύπρο Παπακυπριανού που φιλοξένησαν τη σύναξη στο σπίτι τους στα Καμινάρια, τη Γαλάτεια Λουτσιά που φιλοξένησε στο καφενείο της τη σύναξη στις Τρεις Ελιές καθώς και τον κοινοτάρχη των Τριών Ελιών Αντρέα Πετρίδη για τη συμβολή του στην οργάνωση και πραγματοποίηση της σύναξης στην κοινότητα του.

Ευχαριστούμε, επίσης, την Έλλη Γιάγκου, η οποία ήταν ο πρώτος σύνδεσμός μας με τους κατοίκους των χωριών που μελετήσαμε και μας φιλοξένησε στο σπίτι της μητέρας της Ερατώ Γιάγκου στις Τρεις Ελιές.

Ευχαριστούμε ιδιαίτερα τους πληροφορητές μας για τη διεξαγωγή της παρούσας έρευνας Γαλάτεια Λουτσιά, Ερατώ Γιάγκου, Ολυμπία Πέτρου, Ολυμπιάδα Θρασυβούλου, Καλλιόπη Παναούρη, Αντρέα Πετρίδη, Χριστόφορο Ιωαννίδη, Αντρέα Ριρή, Μιχάλη Καψή, Γιάννη Καψή, Δέσποινα Παπακυπριανού, Μυριάνθη Γεωργίου και Ιφιγένεια Αντρέου.

